

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE, CIVILIZAȚIE, CULTURĂ”

Arhitectură și habitat privat

în

Dacia romană

- rezumat -

Conducător de Doctorat:

Prof. dr.

MIHAI BĂRBULESCU

Student-doctorand:

BLAGA GEORGE-DRAGOȘ

CLUJ NAPOCA

2016

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

- I. INTRODUCERE: LOCUINȚA ȘI PEISAJUL DOMESTIC AL DACIEI ROMANE
- II. ARHITECTURI ALE LOCUINȚEI ANTICE. O PERSPECTIVĂ ISTORIOGRAFICĂ
- III. ASPECTE DE METODĂ
- IV. LOCUINȚA CA SPAȚIU ARHITECTURAL AL LUMII ANTICE
 - A. Conceptul locuinței originare în istoriografia antică
 - B. Structuri și funcții generice
 - C. Spațiu – Teritoriu – Locuință
 - D. Casa cu atrium și peristylon – un model complet de funcționalitate?
- V. IZVOARE LITERARE PRIVIND HABITATUL PRIVAT ANTIC⁴⁷
 - A. Manuale de „aedificatio”
 - 1. M. Vitruvii [Pollioni] De Architectura libri X
 - a. Materiale; b. Tehnici; c. Planimetrie; d. Dimensiuni
 - 2. M. Ceti Faventini, Artis Architectonicae Privatis Usibus Adbreviatus Liber
 - a. Materiale; b. Tehnici; c. Planimetrie; d. Dimensiuni
 - 3. Ruralia
 - B. Arhitectura contemplată. Descrieri literare sau realități descrise. Cazul villei laurentine a lui Plinius Secundus
 - a. Autorul; b. Epoca; c. Opera; d. Villa Laurentina
- VI. TIPARE STRUCTURALE ALE LOCUINȚEI ÎN EPOCA PRINCIPATULUI
 - 1. Domus; 2. Insula; 3. Streifenhaus/Striphouse; 4. Villa
- VII. ELEMENTE ALE HABITATULUI DACIEI ROMANE – UN ITINERARIU PROVINCIAL
- VIII. URBAN – MILITAR- RURAL. IPOSTAZE ALE PEISAJULUI PROVINCIAL ROMAN
 - A. Mediul urban
 - 1. Ulpia Traiana Sarmizegetusa: a. Insula 1; b. Edificiile extra-muros
 - 2. Apulum;
 - 3. Napoca;
 - 4. Tibiscum;

B. Aspecte militare;

1. Porolissum:

a. OL1; b. OL 2; c. OL 3; d. OL 4; e. OL 5;; f.. OL6; g. Grupul L; h. L 3; i. L4; j. L 7; k.

Concluzii

2. Tibiscum; a. Clădirea I; b. Clădirea II; c. Clădirea VII

3. Micia: a. Clădirea I; b. Clădirea II; c. Clădirea III; d. Clădirea IV; e. Clădirea V

C. Contextul rural

Trăsături generale

Așezări rurale de tip comercial

a. Micăsasa; b. Cristești c. Aiton

Villa rustica / fructuaria; a. Apahida – Tarcea Mică; b. Ciumăfaia; c. Chinteni; d. D. Gârbou;

e. Aiud; f. Apoldu de Sus – Levejoare; g. Villa de Mănerău; h. Deva; i. Hobița-Grădiște;

Așezări rurale de tip „autohton”

IX. CONCLUZII

X. BIBLIOGRAFIE

SURSE ANTICE

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

XI. ANEXE

CUVINTE CHEIE

Locuință, habitat privat, domus, Streifenhaus, insula, villa, Vitruvius, Faventinus, planimetrie.

REZUMAT

Lucrarea de față, intitulată „Arhitectură și habitat privat în Dacia romană”, își propune o analiză a mediului domestic roman provincial prin prisma dimensiunii sale spațiale: locuința și teritoriul domestic. Scopul principal este acela de a surprinde, în intimitatea sa modul de raportare a anticului la spațiul imediat proxim și de reliefare a caracteristicilor acestuia, atât din punct de vedere arhitectural, cât și antropologic.

Având în vedere dimensiunea spațială și temporală a romanității este necesară o dublă delimitare. Din punct de vedere spațial, lucrarea a ales să se concentreze asupra uneia dintre zonele provincializate de la marginea *imperium*-ului roman, Dacia, singura extindere nord-danubiană a Romei. Dimensiunea temporală este condiționată de cea spațială. Dacia, în formele ei diverse de provincializare, este parte din *imperium mundi* între 106 și 270/275 p.Chr., timp suficient pentru dezvoltarea atât a elementelor de bază ale romanității, cât și a unor specificități locale.

Orice înțelegere a spațiului provincial roman, fie el public sau privat, pornește însă de la stabilirea trăsăturilor sale generale. Am procedat în cadrul acestei lucrări la o formulă clasică de evaluare și sistematizare a informației: genul proxim și diferența specifică. În cursul cercetării s-a urmărit stabilirea datelor generale ale romanității așa cum se manifestă în domeniul privat pentru a stabili cadrul pe care se însăilează trăsăturile specifice ale spațiului provincial dacic.

Lucrarea se deschide cu o introducere, axată pe reliefarea unui *status quaestionis* a problemicii locuinței în Dacia romană și a locului provinciei nord-dunărene în cadrul ansamblului civilizațional roman. Este subliniată pe de o parte poziția periferică și lipsa unei interfețe locale, fapt care se constituie într-un avantaj în condițiile amplei, variatei și masivei colonizări romane în zonă. Urmând același principiu, se deplânge cantitatea mică a cercetărilor în astfel de structuri, lucru care, pe de altă parte, va permite analize mai complexe în viitor, cu mijloacele tehnice moderne de săpătură și prospecție.

Al doilea capitol este dedicat istoriografiei problemei. Se identifică trei direcții de analiză a habitatului privat în istoriografia problemei. Prima, care include și o serie de lucrări mai vechi și mai noi, viziunea arhitectonică. Locuința este văzută ca un spațiu arhitectural și analizat ca atare. Cea de-a doua viziune este cea antropologică, în care spațiul locuinței este văzut din perspectiva locuirii. Această direcție deschide cercetarea către aspecte mai complexe legate de modul de a

locui spațiul și e utilă pentru a înțelege consistența acestui spațiu arhitectural. A treia direcție istoriografică este cea a monografiilor de sit/situri, care se concentrează asupra situației concrete din teren, oferind o perspectivă aplicată asupra realităților identificate arheologic, care reprezintă baza materială a cercetării.

Al treilea capitol prezintă metoda de lucru. Și în acest caz este vorba despre un triplu demers. În primul rând identificarea și adunarea structurilor cărora li se poate aplica un astfel de tip de analiză. Un al doilea pas este coagularea unui fundal al realităților romane pe care individualitățile spațiului dacic să fie însășilate. Acest pas presupune analiza izvoarelor literare, a structurilor analoge din alte spații provinciale precum și racordări antropologice la aceste realități. A treia etapă reprezintă chiar analiza spațiului provincial dacic și al locuinței în special, folosind resursele documentare obținute anterior. Astfel, vom avea o imagine mai comprehensivă și mai contextualizată asupra spațiului domestic antic.

Capitolul al IV-lea se constituie în primul strat de analiză, exterior, al spațiului domestic. Sunt prezentate elementele generale ale locuinței așa cum apar ele în imaginarul epocii. Un loc important în economia acestui capitol o are viziunea vitruviană asupra originilor locuinței, de la adăposturile primitive la casa aristocratică a epocii sale. Ea arată locul central al acestei dimensiuni spațiale în coagularea și evoluțiile societale umane. Sunt surprinse însă și dificultățile delimitărilor între public și privat, cum este cazul acelor iluzorii *termini*, borne de hotar. Ilustrare fericită a intersecției dintre modelul vitruvian și edificiile campaniene păstrate de cenușa vulcanică, casa cu atrium și *peristylon* este descrisă și analizată în detaliu. Privit în paralel cu textul preceptelor vitruviene, acest model permite identificări complexe și contextualizări ale multor elemente care sunt greu de reconstitui în lipsa unui izvor dublu, literar și iconografic. Totuși este evidențiată flexibilitatea operei vitruviene, față de care, casa cu atrium și *peristylon* este un caz particular al unei construcții cu curte interioară (variante primitivă) sau a unui *cava aedium*, camera mediană cu rol distributiv.

Un capitol distinct este alocat izvoarelor literare. Importanța acestora stă tocmai în propriul raport cu spațiul. Textul vitruvian a fost considerat prea timpuriu pentru realitățile Daciei romane. Filtrarea sa printr-unul din textele epitomatorilor săi din secolul al III-lea, Cetus Faventinus, axat pe elementele domestice a reliefat, prin comparația de-a lungul celor 4 categorii, materiale, tehnici, planimetrie, dimensiuni demonstrează validitatea preceptelor vitruviene chiar mai târziu și pentru structuri domestice. Analiza separată a izvoarelor literare referitoare la villa

reliefează complexitatea acestui tip de structură și mai degrabă elementele de „producție”, fiind totuși o sursă importantă privind integrarea și poziționarea acestora în peisaj.

O linie de analiză distinctă a izvoarelor literare o reprezintă așa numita „arhitectură contemplată”. Descrierea viliei laurentine a lui Plinius Secundus oferă prilejul trecerii dinspre geografia fizică a spațiului locuinței spre cea imaginată. Analiza arată că și aceste texte pot fi folosite pentru că, și imaginare fiind, se raportează la o arhitectură existentă (inteligibilă).

Următorul capitol al analizei este sistematizarea acestei informații arhitecturale și antropologice. S-a urmărit identificarea unor tipare fizice de această dată care să reducă la liniile sale esențiale modul de organizare a spațiului locuinței. Pe măsură ce elementele teoretice erau coroborate cu realitățile arheologice din spații provinciale diverse (Roma, Ostia, nordul Italiei, Galliile, mediul militar nordic sau chiar cel african) s-au coagulat la nivel formal o serie de tipare de structurare a spațiului locativ. Analiza acestor tipare evidențiază în fapt flexibilitatea mediului privat, chiar în condițiile standardizărilor specifice artei arhitecturale între Antonini și Severi, evoluție care găsește provincia nord-danubiană în plin efort (re-)constructiv. Celor trei modele generice, *domus*, *insula* și *villa* li se adaugă o structură de inspirație/caracter militar, Streifenhaus, dar care ilustrează aceeași gamă largă de variabilități ca în cazul primelor modele. Adăugarea sa în acest punct ilustrează pe de o parte puterea elementului militar de a modela peisajul provincial, iar pe de alta că nici măcar disciplina cazonă nu poate îngrădi/restricționa decât parțial desfășurările domestice.

Pasul în spațiul provincial dacic se face în următorul capitol. Folosind structura rutieră cunoscută, s-a procedat la evaluarea, după modelul itinerariilor antice, al zonelor provinciale. Concluziile obținute oferă o mai clară imagine asupra spațiului provincial, permițând anumite aprecieri generale, dar și particulare. Se observă în primul rând concentrări importante de așezări cu structuri de piatră în zona centrală a provinciei, axa Tibiscum-Ulpia-Apulum, la care se adaugă punctele limes-ului de la Drobeta la Sucidava, având în Porolissum punctul nordic, dezvoltat și datorită vămii imperiale.

În ceea ce privește analiza propriu-zisă a locuințelor din mediul dacic, primul pas l-a reprezentat separarea mediilor provinciale. Datorită amprentei deosebite a factorului militar, spațiul provincial a căpătat 3 dimensiuni: urban, rural și militar.

Aspectul urban este reprezentat de o serie de structuri din Ulpia Traiana Sarmizegetusa, fragmentul unei insule din primele faze ale aşezării, precum şi două edificii extra-murane, ambele cu mare probabilitate structuri mixte, posibile mansio, cu camere de închiriat. Acestea li se adaugă edificiul săpat de A. Cserni în Colonia Aurelia Apulum, cel mai probabil un atelier-locuinţă. Urmează două locuinţe alăturate de la marginea Napoei, cu curte în partea posterioară, precum şi o complexă clădire de la Tibiscum, localizat în aşa-zisul municipium Tibiscensis.

Mediul militar este cel mai bine reprezentat cu un număr mare de structuri, concentrate în trei situri: Tibiscum, Micia şi Porolissum. Deşi preponderent, modelul Streifenhaus nu este absolut în aceste medii militare. Iar organizarea internă a acestor structuri respectă flexibilitatea specifică mediului privat, analiza trebuind făcută pentru fiecare structură în parte.

Mediul rural este un element complex al acestui peisaj provincial. Au putut fi identificate trei variante: aşezări comerciale, villa rustica, aşezări „autohtone”. Dacă prima cuprinde centre ceramice ca Micăsasa şi Cristeşti şi probabil de schimb ca la Aiton, villa rustica se dezvoltă după reguli proprii, necesitând în viitor o sinteză şi analiză de sine stătătoare. Aşezările aşa-zis de „autohtoni” reprezintă o interfaţă greu de ancorat spaţiului provincial. Între „localnici” şi alte grupuri de populaţie, analiza acestor structuri necesită cercetări complexe de peisaj, în special în ochiurile reţelei rutiere romane.

Analiza structurilor locative provinciale dacice, în măsura în care ni s-au păstrat, a întărit canonicitatea tiparelor structurale. Chiar în condiţiile cantităţii mici de elemente întregibile planimetric, mai ales în mediul urban al provinciei, paralel cu numărul mare de structuri de tip *Streifenhaus* în mediul cazan, s-au putut observa în cursul analizei existenţa elementelor de bază ale structurării locuinţei, aşa cum apar ele la intersecţia dintre aceste tipare. Astfel, existenţa unei camere cu rol de distribuţie a accesului (coridor, curte interioară, cameră-atrium etc.), dezvoltarea în lungul lotului, cu multiplicarea camerelor din adâncime, tendinţa de simplificare a accesului precum şi tendinţa de aglomerare sunt doar câteva dintre elementele identificate în cursul acestei analize. Din păcate, lipsa unor cercetări amănunţite nu permit prea multe decelări diacronice în cadrul acestui interval pentru a putea face mai multe astfel de observaţii şi de a le racorda într-o tipologie.

Concluziile vizează întreaga sferă de analiză. Din punctul de vedere al habitatului privat, se poate presupune existenţa unui model de structurare a locuinţei, unul ancestral mediteranean, cu o curte centrală în jurul căreia se distribuie accesul. Reduse, toate modelele locative trimit spre

această direcție. Apoi, în ceea ce privește structurile dacice, numărul important de locuințe în mediul militar poate fi un semn al rolului important de urbanizarea a acestor centre sau o deficiente cercetare arheologică.

Habitatul privat al provinciei nord-danubiene se prezintă în fața cercetării noastre fragmentat, atât ca structuri cât și ca modele, cercetările viitoare având avantajul tehnologiilor moderne vor putea arunca o nouă lumină asupra acestui univers provincial. Până atunci, lucrarea și-a atins scopul de a sistematiza cunoștințele legate de locuințele din spațiul dacic și de a clarifica unele din situațiile neclare, ajutând la o mai bună contextualizarea a elementului privat în mediile militare și urbane ale Daciei romane.